

Aleksandra Potocka-Woźniak

Uniwersytet Warszawski

Różnorodność neologizmów w opowiadaniu Stanisława Lema pt. *Kongres futurologiczny*

1. Wprowadzenie

Jednym z najczęściej analizowanych elementów języka jest jego odmiana artystyczna. Z. Klemensiewicz określa ją jako „język artystyczny (podtyp języka literackiego)” (1961: 117–119), podobnie jak A. Furdal (1973: 37–52), a T. Skubalanka nazywa go „stylem artystycznym” (1976: 250–256). Według badaczy stylistyki podstawową cechą stylu artystycznego jest jego funkcja estetyczna nastawiona na sam komunikat (za: T. Skubalanka 1976: 255). Pojęcie *estetyczny* jest jednak nieostre, co nastrocza problemów w interpretacji tego, czym jest styl artystyczny.

Kongres futurologiczny Stanisława Lema jest przykładem dzieła literackiego, w którym wyjątkowo ważny jest język opowiadania (podobnie w innych dziełach tego autora). Trudno jednak byłoby ograniczyć go do funkcji estetycznej. Głównym celem środków językowych użytych w *Kongresie futurologicznym* jest kreacja świata przedstawionego. Dzieje się tak dlatego, że opowiadanie to zaliczamy do gatunku *science fiction* (określanego w języku polskim jako fantastyka naukowa).

Idiostyl Lema kształtują dwa składniki językowe: słownictwo zaczerpnięte ze stylu naukowego oraz neologizmy. Oba te składniki są charakterystyczne dla gatunku *science fiction*. Neologizmy są elementami semantycznymi języka artystycznego, które działają emocjonalnie na odbiorcę tekstu. A. Furdal określa je mianem „nowych znaków symbolizujących” (1973: 45).

Użycie słownictwa charakterystycznego dla języka nauki (głównie nauk ścisłych) jest związane z potrzebą uwiarygodnienia treści dzieła. Artykuł dotyczył będzie drugiego składnika języka *Kongresu futurologicznego*, jakim są neologizmy. Są one tworzone w taki sposób, aby przypominały pojęcia rodem z autentycznego słownictwa naukowego. Ponadto jest to charakterystyczny element idiosylu nie tylko tego opowiadania, ale także innych dzieł Stanisława Lema.

Moim celem było podjęcie próby wyodrębnienia w tekście wszystkich neologizmów oraz opis mechanizmu ich tworzenia. W poniższym artykule przedstawię metodę, którą przyjąłem do rozróżnienia neologizmów pod względem ich budowy.

2. Neologizmy

Neologizmy w języku potocznym mogą nazywać nowopowstałe przedmioty i zjawiska cywilizacyjno-techniczne, natomiast w *Kongresie futurologicznym* pełnią funkcję kreacji świata przedstawionego opowiadania i są jednorazowe. Neologizmy w dziełach artystycznych są kojarzone z danym twórcą i nie wchodzą z reguły do języka ogólnego (za: M. Krassowski 1996: 150). Terminem *neologizm* w artykule będę określać słowa z *Kongresu futurologicznego*, które są nowe i mają charakter jednostkowy¹.

W książce Stanisława Lema pt. *Fantastyka i futurologia* sam autor daje wskazówkę, na co zwracał uwagę podczas tworzenia neologizmów: „trzeba dbać o to, aby nowotwór wyglądał całkiem sobie „zwyczajnie”, by udawał, że jest w potocznej mowie z dawien dawna zdomowiony” (S. Lem 1989: 31). Do utworzenia wielu nowych wyrazów Lem wykorzystał formanty typowe dla języka polskiego. Podczas badania struktury neologizmów występujących w opowiadaniu (których odnalazłam w KF 409), napotkałam słowa, których nie da się opisać w sposób zgodny z tradycyjnym słowotwórstwem. Wyrazów tego typu było na tyle dużo, że nie można było ich określić wspólnym mianem wyjątków. Należało znaleźć sposób na podzielenie neologizmów pod względem ich budowy. Niniejszy artykuł poświęcam przedstawieniu narzędzia, jakie zostało utworzone na potrzebę dalszej pracy nad neologizmami z *Kongresu futurologicznego* Stanisława Lema.

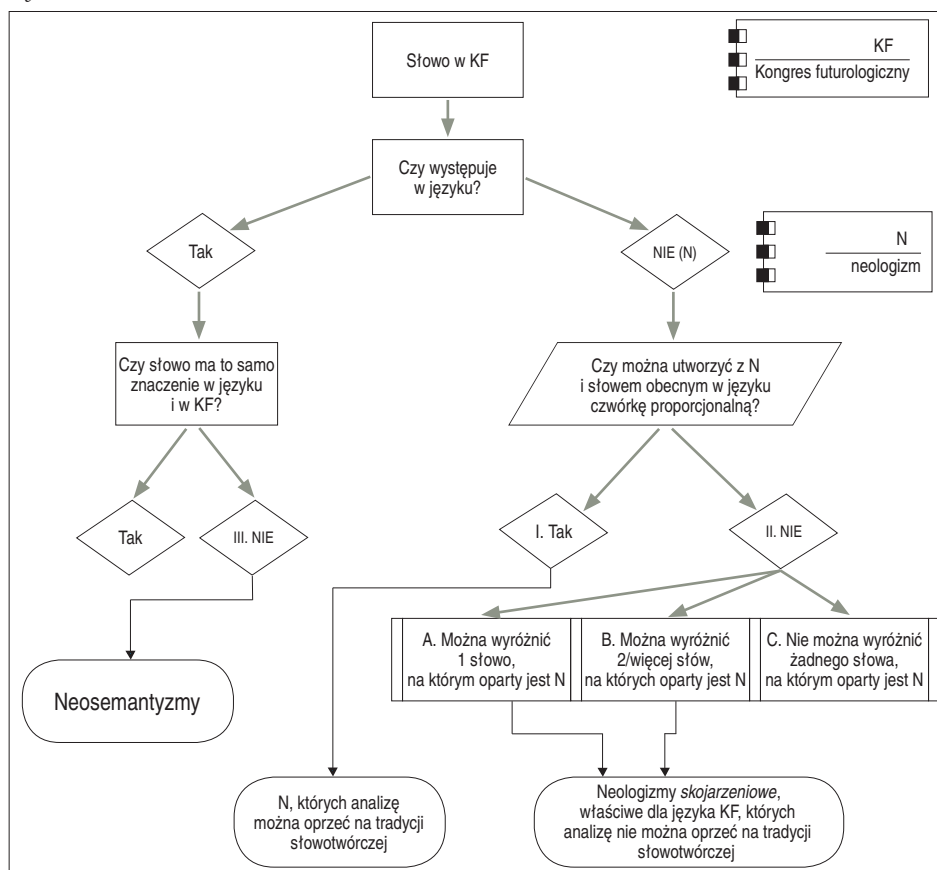
¹ Neologizmami Stanisława Lema zajmowali się już m.in. Mielna Chomik i Monika Krajewska (kwestie translatorskie), Ryszard Handke, Jolanta Tambor, Julia Mielczarek, Maciej Dajnowski, Włodzimierz Bolecki czy Stanisław Grochowiak. Neologizmy Lema są tematem wielu artykułów. Część z nich znalazła swoje miejsce w antologiach, tj. *Gry w języku, literaturze i kulturze*.

Spośród ponad 400 neologizmów znajdujących się w *Kongresie futurologicznym* około 130 to nazwy leków². Oprócz nazw leków liczne są również nazwy: robotów, komputerów, dziedzin nauki, miejsc i zawodów. Tematem niniejszego tekstu nie jest jednak klasyfikacja neologizmów pod względem kategorii semantycznych, a jedynie pod względem budowy.

3. Algorytm

Poniższa ilustracja przedstawia narzędzie, dzięki któremu można odróżnić neologizmy ze względu na ich budowę.

Rysunek 1.

² Jest tak ponieważ *Kongres futurologiczny* to antyutopia, która przedstawia wizję świata kreowanego za pomocą przyjmowania przez ludzi farmaceutyków.

Analizie poddane zostały wszystkie słowa obecne w *Kongresie futurologicznym*. Pierwsze pytanie ma za zadanie wyróżnić wśród nich neologizmy³. Kolejnym krokiem jest odpowiedź na pytanie, czy można utworzyć z neologizmem czwórkę proporcjonalną⁴. Jeśli tak, to jest to słowo, które można analizować za pomocą narzędzi słowotwórstwa. Dzięki przeprowadzonemu testowi wyróżniona zostaje też podstawa słowotwórcza, temat i formant. Są to neologizmy tworzone na wzór derywatów obecnych w języku polskim (N I.). Jeśli odpowiedź na pytanie, czy można utworzyć z neologizmem czwórkę proporcjonalną, jest przecząca, należy przejść do dalszej klasyfikacji tego neologizmu. Neologizmy z tej grupy to neologizmy *skojarzeniowe*, ponieważ nie są one wzorowane na konstrukcjach słowotwórczych obecnych w polszczyźnie. Do ich utworzenia autor wykorzystał skojarzenia związane z semantyką słów istniejących w różnych językach, głównie w polskim, łacińskim i angielskim.

Pierwszy podtyp (N II.A.) to neologizm, w którym można wyróżnić słowo, na kanwie którego powstał. Można podać prawdopodobną podstawę słowotwórczą, ale nie da się wyróżnić tematu i formantu ze względu na to, że nie można znaleźć derywatu, który byłby odpowiednikiem neologizmu pod względem budowy w języku polskim. Drugi podtyp (N II.B.) to neologizmy, w których trudno wybrać jedno słowo, od którego neologizm powstał. Część z nich przypomina zrosty, ale nie są to typowe dla języka konstrukcje. W tych neologizmach można wyróżnić jedynie wyrazy, od których prawdopodobnie powstała nowa nazwa (lub części wyrazów). W tym typie neologizmów bardzo ważny jest kontekst, w jakim występowało słowo (jest podpowiedzią dla odbiorcy na temat znaczenia nowego słowa). W ostatnim typie neologizmów (N II.C.) nie można ustalić żadnego słowa, na którym zostały oparte stworzone przez Lema wyrazy. Są to konstrukcje, których nie da się poddać analizie. Jest to celowy zabieg autora, który pogłębia w czytelniku poczucie znalezienia się w cywilizacji przyszłości⁵.

Ostatnim typem (N III) są neosemantyzmy. W *Kongresie futurologicznym* jest ich zaledwie trzynaście, ale są one również charakterystyczne dla idiosylu Lema, stąd nie mogły zostać pominięte w algorytmie.

³ Odpowiedź na pytanie: *Czy występuje w języku?* została oparta na analizie słownikowej. Wykorzystane słowniki to: USJP, SWJP oraz słownik pod red. Doroszewskiego (1994). Podczas badań weryfikowano również słownictwo w *Słowniku łacińsko-polskim* Korpantego.

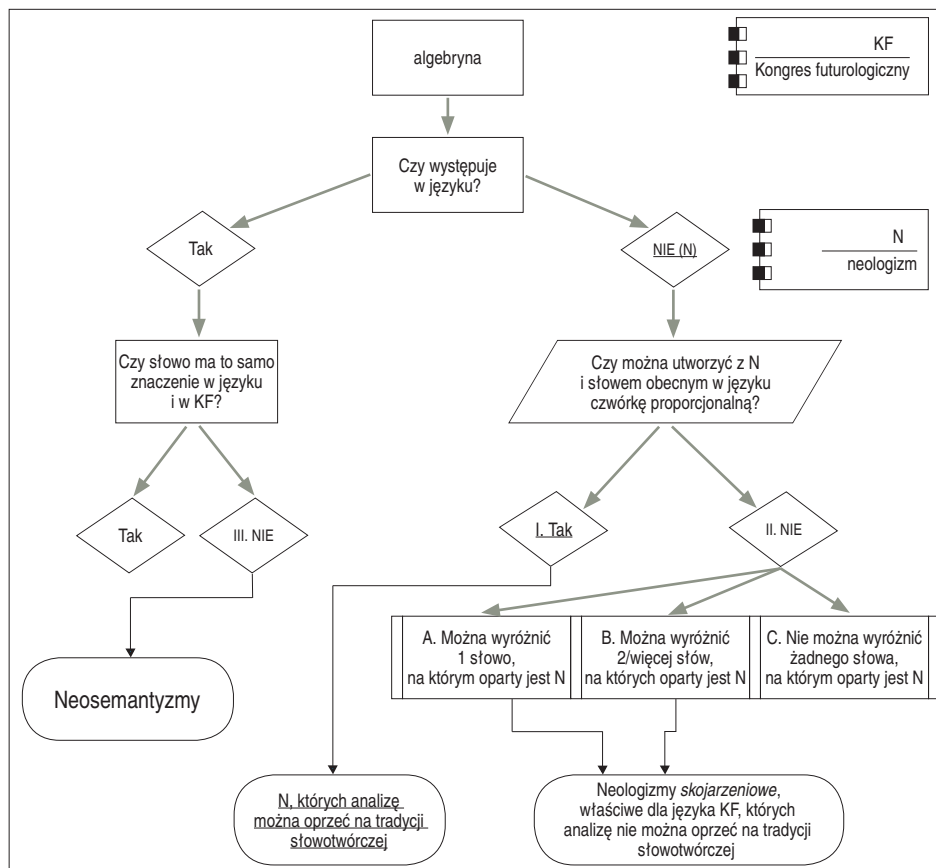
⁴ Za R. Grzegorzycową tworzyłam czwórki proporcjonalne, dzięki którym można było zweryfikować, czy słowo utworzone przez Lema jest zgodne z regułami polskiego słowotwórstwa (patrz: 1979: 12–13). Jeśli w języku polskim występował wyraz o tym samym formancie co neologizm (powodującym taką samą zmianę znaczenia), był on zaliczany do grupy N I.

⁵ Również główny bohater *Kongresu futurologicznego*, Ijon Tichy (który został odmrożony i znalazł się w przyszłości), próbuje odnaleźć znaczenie nowych słów i nie zawsze mu się to udaje. Podobnie jak w przypadku słynnych *sepulek* z innego dzieła Lema (*Dzienniki gwiazdowe*).

4. Przykłady zastosowania algorytmu

Przykład N I. to neologizm *algebryna*. Jest to nazwa jednego z leków przyszłości, którego zażycie pozwala przyswoić całą wiedzę na temat algebry. Do tego nowego słowa można utworzyć czwórkę proporcjonalną z nazwą substancji białkowej jaką jest *hirudyna*⁶. Według USJP wyraz ten posiada dwa człony: *hirud-* (łac. *hirudo*) oraz *-yna* – podobnie jak *algebryna*, którą możemy podzielić na *algebr-* oraz *-yna*⁷.

Rysunek 2.

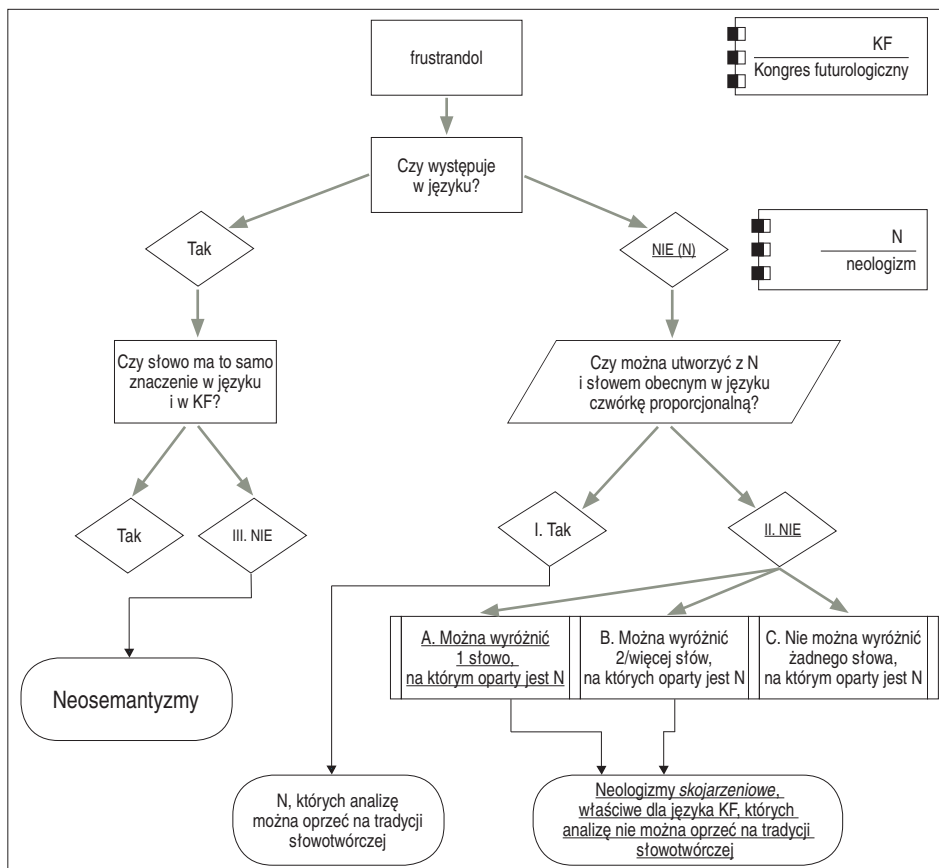
⁶ USJP: *hirudyna* łac. *hirudo*, ~dinis 'pijawka', biochem. 'substancja białkowa hamująca krzepnięcie krwi, produkowana przez gruczoły ślinowe niektórych pijawek'.

⁷ Przykłady innych neologizmów z grupy N I: *arymanol*, *felicitol*, *multiplikol*, *peccatol dantyna*, *duetyna*, *dezakustyna*, a także nie będące nazwami leków – *resuscytant*, *bezludysta*, *człekowiec*, *wymigacz* czy *komposter*.

Wśród N I. przeważają neologizmy będące nazwami leków. Formanty używane w tej grupie to głównie sufiksy, które w polszczyźnie są związane z nazewnictwem chemicznym, choć występują również prefiksy, np. *prahalucynogen*⁸. Pojawiają się także złożenia (np. *laskodajny*).

Kolejną grupą są neologizmy skojarzeniowe oparte na jednym słowie z języka (najczęściej z języka polskiego, łacińskiego lub angielskiego). Grupa N II.A. jest najliczniejszą wśród wyróżnionych przeze mnie kategorii neologizmów (stanowi 48% wszystkich nowych słów w *Kongresie futurologicznym*).

Rysunek 3.

Przykładem jest neologizm *frustrandol*. Słowo to zostało prawdopodobnie oparte na rzeczowniku *frustracja* lub czasowniku *frustrować* (bądź *frustrować się*).

⁸ W *Kongresie futurologicznym* oznacza 'dawny halucynogen'.

Jest to nazwa farmaceutyku, który wywołuje frustrację. Słowo, na kanwie którego został utworzony neologizm, jest związane z terminologią medyczną, a właściwie psychologiczną. Opieranie nowych słów na terminologii naukowej to jeden ze sposobów Lema na stylizację neologizmów w jego prozie SF. Ponadto zakończenie *-ndol* przywołuje na myśl nazwy popularnych leków, tj. *panadol*, co też pełni funkcję stylizacyjną.

Innym przykładem neologizmu skojarzeniowego N II.A. jest również *absolvan*. Jest to nazwa leku utworzona od łacińskiego słowa *absolvo, ere* ('uniewinniać, oczyszczać', patrz: Korpanty 2011: 10). Rzeczownik został tu skonstruowany na kanwie łacińskiego czasownika. W języku polskim nie występuje formant *-an*, dlatego też nie można rozpatrywać tego wyrazu przez pryzmat słowotwórstwa tradycyjnego. Tak zakończony neologizm może przywołać skojarzenia z nazwą związku chemicznego, np. węglowodan.

Jak widać na wspomnianych przykładach, neologizmy w z grupy N II.A. są łatwe w interpretacji, ze względu na to, że opierają się na jednym słowie zaczerpniętym z języka polskiego (często związanym z dziedzinami medycznymi) lub z łacińskiego. Formanty użyte przez autora do utworzenia tych neologizmów nie występują w języku polskim, ale pełnią funkcję stylizacyjną (naśladują nazwy leków lub nazwy chemiczne).

W tej grupie neologizmów pojawiają się także takie, które posiadają formanty występujące w polszczyźnie, ale na podstawie ich znaczenia nie można ustalić czwórki proporcjonalnych. Tak jest w przypadku neologizmu *allaszek*. Podstawą byłby tu *Allach*, a formantem *-ek*. Jednak w języku polskim formant nie jest używany do tworzenia nazw leków, dlatego czwórka np. ze słowem *dach/daszek* nie byłaby właściwym rozwiązaniem⁹.

Pomimo że słowa te nie zostały utworzone zgodnie z zasadami polskiego słowotwórstwa, czytelnik opowiadania nie ma problemu ze zrozumieniem znaczenia neologizmów skojarzeniowych z grupy N II.A.¹⁰

Kolejną kategorią są nowe słowa, które zostały oparte na minimum dwóch nazwach występujących w języku polskim (N II.B.). Neologizm *automort* został wyjaśniony przez narratorkę opowiadania jako 'robot samobójca'. Odczytując jego znaczenie, można kierować się dwoma drogami skojarzeniowymi,

⁹ Jest to jednak celowy zabieg autora, który pozwala uzyskać mu efekt komiczny poprzez dobór formantu typowego dla zdrobnień. Znaczenie nazwy *allaszek* nie jest dokładnie wyjaśnione. Jest to na pewno farmaceutyk związany z wiarą w Allacha, który można zakupić w *teosięgarni* ('księżnicy teologicznej', KF: 101).

¹⁰ Przykłady innych neologizmów z grupy N II A: *kredybilan* (od łac. *credo*), *metamorica* (od łac. *amor*), *paradyzjak* (od ang. *paradise*), *pietal* (od *pieta*), *perpetuan* (od łac. *perpetuus*), *resurrectol* (od łac. *resurrectio*), *sakrantal* i *sakryficyna* (od łac. *sacrum*) *sacrosanctyzydyna* (od ang. *sacrosanct*) oraz *sumienidek* (lub *sumienidka*; od *sumienie*), a także: *generazol* (od *generał*), *kryptobellina* (od łac. *bellum*), *orderyl* (od *order*), *strategina* (od *strategia*) oraz *taktydon* (od *taktyka*).

dlatego zaliczyłam go do drugiej grupy neologizmów skojarzeniowych. Po pierwsze od polskiego słowa *mord*, które oznacza ‘rozmyślne pozbawienie kogoś życia, zwłaszcza w okrutny sposób; morderstwo, zabójstwo’ (USJP). *Automort* jest to więc robot, który morduje samego siebie (stąd jest samobójcą). Drugą możliwością jest skojarzenie neologizmu z francuskim słowem *mort*, które oznacza osobę zmarłą. *Automort* to robot, który samego siebie czyni zmarłym. Według tej drugiej interpretacji nie pojawiłaby się alternacja [d:t]. Wymienione możliwości nie są bardzo odległe semantycznie, stąd wybór interpretacji przez czytelnika nie wpływa w sposób znaczący na odbiór treści opowiadania.

Innym przykładem tego typu jest neologizm *bemba*. Podpowieź co do pochodzenia wyrazu znajduje się w samej treści opowiadania: „za chwilę nadlecą samoloty załadowane bembami, to jest Bombami Miłości Bliźniego (BMB)” (KF: 39). W skład tego neologizmu wchodzi słowo *bomba* z alternacją samogłoski [o:e], ale równie istotne jest przywołanie skrótu BMB przez narratora *Kongresu futurologicznego*. W tej podgrupie neologizmów skojarzeniowych widać zabawę słowem autora, której częścią staje się również odbiorca¹¹.

Kolejne przykłady są neologizmami, których znaczenia nie można ustalić (N II.C.). Nie pozwala na to zarówno budowa, jak i kontekst, w jakim występują w opowiadaniu:

Nie chciałem wybierać, doszło do kłótni, którą wzmocniła sobie babranem. (KF: 129);

Ale także: pryć – prydło, myć – mydło, bać – badło (KF: 93).

Możemy spekulować, że słowo *babran* kojarzy się z czasownikiem *babrać*, z rzeczownikami: *baba* i *ranek*. W treści *Kongresu futurologicznego* nie ma jednak żadnej podpowiezi na ten temat. Podobnie jest ze słowem *badło*. Jediną podpowiezią jest tu czasownik *bać*¹², od którego ma pochodzić ten neologizm. Nadal jednak znaczenie jest niejasne. Występowanie tego typu neologizmów jest celowym zabiegiem, który wzmacnia w czytelniku poczucie, że znajduje się w świecie przyszłości. Skoro język podlega ciągłym zmianom, to przeniesienie się w czasie musi wiązać się z problemami komunikacyjnymi. Niezrozumiałe neologizmy są jednym ze sposobów kreacji świata przedstawionego przez Lema¹³.

¹¹ Przykłady innych neologizmów z grupy N II B: *chemintrygowanie*, *demoekslpozja*, *erotocykl*, *intelektornika*, *korrumputer*, *robitwa*, *sugierek*, *wszechśmiot*.

¹² W języku polskim jest to jednak czasownik zwrotny – *bać się*.

¹³ Inne przykłady neologizmów z grupy N II C: *pałcić*, *syntać*, *pryć*, *sukkubator*.

Ostatnią grupą wyróżnionych neologizmów (N III.) są neosemantyzmy. Jednym z przykładów tego typu gry słownej jest *lewak*, który w świecie przyszłości Lema oznacza „łowcę syntetycznych lwów” (KF: 120)¹⁴.

5. Podsumowanie

Materiał poddany analizie wykazał, że wśród neologizmów Lema znalazły się zarówno te, tworzone zgodnie z derywacją w języku polskim, jak i takie, które są grą językową niekrepowaną regułami słotwórczymi. Najobszerniejszą grupą są N II.A. (neologizmy skojarzeniowe oparte na jednym wyrazie). Przeprowadzone do tej pory badania pokazały, że najczęstszym zabiegiem Lema jest używanie sufiksów (częściowo zaczerpniętych z języka polskiego, a częściowo stylizowanych na język naukowy).

Algorytm, który przedstawiłam, pozwolił mi na podział neologizmów ze względu na ich budowę, co jest niezbędne do dalszej pracy nad słownictwem opowiadania. Następnym krokiem w badaniu idiosylu Stanisława Lema w *Kongresie futurologicznym* będzie opisanie sposobu tworzenia neologizmów z każdej grupy. Po wyciągnięciu wniosków z analizy budowy neologizmów kolejnym celem będzie analiza podstaw słotwórczych, podsumowanie rodzajów formantów, a następnie określenie funkcji neologizmów w opowiadaniu (ich wymiar groteskowy oraz związany ze specyfiką prozy *science fiction*).

Źródła

Lem S., 2012, *Kongres futurologiczny*, Kraków [skrót: KF].

Literatura

- Chomik M., Krajewska M., 2011, *Od nominacji do kreacji*, Toruń.
 Dajnowski M., 2005, *Groteska w twórczości Stanisława Lema*, Gdańsk.
 Furdal A., 1973, *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław.
 Grzegorzczkowska R., 1979, *Zarys słotwórstwa polskiego*, Warszawa.
 Klemensiewicz Z., 1961, *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, [w:] *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa.

¹⁴ Inne przykłady neosemantyzmów w KF: *rewizja* (telewizja przyszłości), *urobienie* (utworzenie nowych słów), *świsł* (rodzaj klucza), *myśliwy* (osoba, która plagiatuje cudze pomysły).

- Lem S., 1989, *Fantastyka i futurologia*, Kraków.
- Markowski A., 2008, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa.
- Mielczarek J., 2003, *Budowa słowotwórcza i znaczenie nazw środków psychotropowych w opowiadaniu Stanisława Lema „Kongres futurologiczny”*, [w:] „Poradnik Językowy” nr 9, s. 44–57.
- Nowotny-Szybistowa M., 1973, *Osobliwości leksykalne w języku Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Wrocław.
- Parnow J., 1989, *I Urania i Euterpe*, [w:] R. Handke, L. Jęczynek, B. Okólska, *Spór o SF*, Poznań.
- Skubalanka T., 1976, *Założenia analizy stylistycznej*, [w:] red. H. Markiewicz, red. J. Sławiński, *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, Kraków.

Słowniki

- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1993, red. K. Polański, Wrocław.
- Kopaliński W., 1989, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa.
- Korpanty J., 2001, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa.
- Krassowski M., 1996, *Leksykon terminów literackich*, Warszawa.
- PTSL – *Poręczny słownik terminów literackich*, 1994, red. M. Głowiński, Warszawa.
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, 1996, Warszawa.
- Słownik poprawnej polszczyzny*, 1994, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, Warszawa.

Neologisms in Stanisław Lem's *Futurological congress*

Summary

The main subject of this article is variety of neologisms in *The Futurological Congress* written by Stanisław Lem. *The Futurological Congress* is science fiction novel. That's why there are a lot of neologisms (409). Some of them have got regular construction, but most of them have got irregular construction. The text is about algorithm, which enabled to classify all neologisms from *The Futurological Congress*. This is the first step to describe Stanisław Lem idiosyncrasy.

Key words: Lem, neologisms, *The Futurological Congress*, science fiction, idiosyncrasy

Słowa-klucze: Lem, neologizmy, *Kongres futurologiczny*, science fiction, idiosyncrasy